

discourse remains actual in the modern linguostylistics for tracing the links between the author's idiosyncrasy and his worldview.

Key words: lexical meaning, discourse, adjective, epithet, chromatic range, metaphorical construction, occasionally found epithet patterns, association.

УДК 811.161.2'42

Віра Пустовалова

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОДІВ

У статті розглянуто сучасні підходи до трактування поняття лінгвокультурного коду. Виявлено типологічні й функціональні характеристики лінгвокультурних кодових систем, описано способи їхньої класифікації та ієрархічного впорядкування. Для позначення в лінгвокультурології систем нижчого рівня використано термін «субкод».

Ключові слова: лінгвокультурний код, субкод, семіосфера, вторинна номінація, субстанціональний код, концептуальний код.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ідею антропоцентричності мови на сьогодні можна вважати загальноновизнаною: для багатьох мовних утворень уявлення про людину є природною точкою відліку. Формування антропоцентричної парадигми спричинило розгортання лінгвістичної проблематики в бік людини та її місця в культурі, адже в центрі культури та культурної традиції стоїть мовна особистість в усьому її різноманітті. У рамках цієї парадигми активно розвивається лінгвокультурологія – наука, «орієнтована на культурний чинник у мові і мовний чинник у людині» [19, с. 38]. Говорячи про завдання, які ставить перед собою ця наука, М. Толстой відзначив, що вона «орієнтує дослідника на розгляд співвіднесеності та зв'язку мови і культури, мови і народного менталітету, їх взаємозалежності та різних засобів їх кореспонденції» [21, с. 27].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема взаємовідповідності мови, культури та етносу не нова. Ще на початку ХІХ ст. її намагалися розв'язати німецькі вчені брати Грімм, а найбільшого

поширення у світі набули ідеї В. Гумбольдта. За Гумбольдтом, мова є «народний дух», «саме буття» народу. Культура проявляється перш за все в мові. Вона є істинною реальністю культури, здатна ввести людину в культуру. Мова – фіксований погляд культури на світ та на саму себе. У гуманітарних науках часто говорять про «владу мови» (гіпотеза Сепіра – Уорфа), проте трактують це кліше по-різному: зокрема, М. Бахтін розумів його як «кайдани» чужого слова, Л. Виготський – як особистісний смисл, співвіднесений зі значенням, і т. ін.

Серед актуальних проблем лінгвокультурології як науки, що розвивається, – формування сталого термінологічного апарату, який би охоплював максимум проблемних ділянок цієї дисципліни. Одним із важливих понять у цій галузі є поняття лінгвокультурного коду. Серед науковців немає єдиної думки щодо визначення цього поняття та його ключових характеристик. Пропоноване дослідження має на меті проаналізувати наявні роботи з цієї проблематики та визначити теоретичні засади дослідження лінгвокультурного коду як семіотичного феномену.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Код як термін семіотики в загальному вигляді позначає закон відповідності між планом вираження і планом змісту знака [9, с. 169], є способом задавання значимості та «ключем» до інтерпретації. Реалізуючись у культурі, коди формують вторинні знакові системи, що використовують різні матеріальні та формальні засоби для кодування одного й того самого культурного змісту [9, с. 170]. Саме на *вторинності* як визначальній ознаці культурного коду, що відрізняє його від коду як базового поняття семіотики, акцентують увагу дослідники [9; 20]. Варто зауважити, що існує й альтернативна точка зору, прихильники якої зараховують до складових культурного коду взагалі та лінгвокультурного коду як засобу вербалізації культурних смислів знаки і первинної, і вторинної значимості, мотивуючи це культурною важливістю обох знакових категорій (див., наприклад, [7]). Проте в рамках нашого дослідження теорія про код як вторинний знак видається більш адекватною, оскільки досліджувані нами одиниці взаємодіють передусім на символічному рівні, формуючи образні відповідники реалій, і вербалізуються як одиниці вторинної номінації.

Саме поняття культурного коду постійно змінюється й уточнюється. Широко відоме метафоричне визначення В. Красних, що характеризує це поняття як «“сітку”, яку культура “накидає” на

довколишню дійсність і в такий спосіб членує, категоризує, структурує, оцінює її» [11, с. 232]. На думку дослідниці, коди культури співвідносяться з найдавнішими архетипними уявленнями людини [11]. Подібне визначення пропонує у «Словнику термінів міжкультурної комунікації» Ф. Бацевич, доповнюючи та уточнюючи його дефініціями певних груп культурних кодів, які дослідник визначає на основі ключових концептуальних ознак [4]. М. Алефіренко визначає культурний код як «систему позначення, тобто сформовану стереотипами культурної свідомості конфігуративну сукупність знаків і механізмів їх застосування з метою утворення смислів та їх подальшої вербалізації» [1, с. 61-62]. Так, культурні коди утворюються на основі *культурних стереотипів* і мають *архетипну природу*. С. Толстая наголошує також на *системному характері* вживань одиниць коду як носіїв культурного змісту. Ще однією важливою рисою, що характеризує культурний код як системне утворення, є *груповий характер* творення вторинних смислів (система мотивуючих одиниць цілком переноситься на іншу ділянку дійсності й наділяється вторинною номінаційною функцією) [20, с. 336]. Логічно, що необхідною умовою для знака як одиниці лінгвокультурного коду вважають також його здатність бути сприйнятим чуттєво [16, с. 493; 20, с. 336].

Різноманіття ознак дає змогу класифікувати досліджувані одиниці в різний спосіб. Найбільш відомим є поділ кодів на субстанціональні й концептуальні [20, с. 334-337; 5, с. 340; 9, с. 171-172]. Субстанціональні коди виділяються на основі субстанціональної природи знаків, що складають код. Класифікація кодів у межах цієї групи відбувається на основі єдності плану вираження знака (акціональний, локативний, предметний тощо). Мета класифікацій такого роду – визначення та впорядкування матеріальних засобів вираження культурно значущої інформації. Коди культури, що об'єднуються й класифікуються на основі спільності плану змісту, називаються концептуальними. У цій класифікації на перше місце виходять ідеї, концептуальні ознаки, що дають змогу формувати групи кодів, матеріальне ж вираження знака є в цьому разі вторинним. Класифікація лінгвокультурних знаків за цим принципом визнається зручною для ведення досліджень, оскільки дає змогу тематично дослідити фрагменти загальної системи кодів, тому більшість сучасних робіт ґрунтується саме на ній. Наприклад, у розглянутих нами роботах з лінгвокультурології дослідники

виділяють такі коди: артефактний (речовий) [6; 7; 9], антропний [6; 9], соматичний [4; 6; 9], біоморфний [4], зооморфний [6; 9; 20], рослинний [6; 9; 20], природно-ландшафтний [6; 9; 20], просторовий [9], космогонічний (астрономічний) [6; 20], числовий [14], духовний [4], релігійний [9], весільний [20], архітектурний [6]. Очевидно, що такий перелік не універсальний, і визначити потенційні межі в цьому разі надзвичайно складно. Звичайно, ці категорії існують не ізольовано одна від одної, а в постійній взаємодії. Так, наприклад, мова танцю може бути одночасно складовою акціонального коду за субстанціональною ознакою і входити до систем різних кодів (соматичного, історичного тощо) – за концептуальною. І навпаки – концептуальний код може містити в собі низку субстанціональних ознак.

М. Толстой розглядає проблему співвіднесення кодів на прикладі обряду й ритуалу. Дослідник звертається до широкого розуміння тексту як послідовності символічно значимих дій і виділяє в рамках обряду три коди: вербальний (слова), реальний (предмети, речі) й акціональний (дії) [21, с. 23]. Аналізуючи цю позицію, Д. Гудков та М. Ковшова відзначають, що подібний поділ можливий не тільки для обряду, а й у полі культури взагалі. Дослідники наводять кілька ремарок, відзначаючи: 1) необхідність розглядати складові реального коду як окремі семіосфери, з огляду на широке значення запропонованого терміна; 2) можливості взаємодії між кодами, вербалізації більшості знаків, що дає змогу визначити вербальний код як базовий, хоч і не єдиний для семіотики культури [6, с. 28-30].

Окремої уваги, зважаючи на специфіку нашого дослідження, заслуговує вербальний код, оскільки саме вербалізація культурних смислів лежить в основі поняття лінгвокультурного коду. Як слушно зазначає Н. Андрейчук, лінгвокультурні коди «є частковим випадком культурних кодів, які забезпечують передумови комунікації, а їхнє оформлення відіграє визначальну роль у формуванні національно-культурного простору» [2, с. 115]. З одного боку, очевидно, що вербальний код є лише одним із субстанціонально визначених культурних кодів. З іншого, саме мова як семіотична система виконує функцію засобу зв'язку між іншими знаковими системами [6]. За Ю. Лотманом, мова – найбільш універсальний, базовий код для всієї семіосфери людини, тому в мові як найприроднішому способі концептуалізації дійсності культура знаходить знакові тіла для

втілення всіх своїх смислів [12, с. 41]. Така думка загально визнана, подібні ідеї трапляються в роботах різних науковців, які займаються питаннями семіотики культури [18; 15; 6]. Саме через мовні засоби стає можливою реалізація основних функцій культурних кодів: пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної та адаптаційної [3, с. 63]. Мова дає змогу через метафоричні засоби образно пізнати недоступні чуттєвому сприйняттю сутності та сприймати знаки культури як у реальному вимірі, так і символічно. В. Телія розуміє код культури не як сукупність знаків різної матеріальної природи, а як набір окультурених уявлень про ці реалії. Дослідниця вважає доцільним розмежувати культурну функцію реалії та культурну функцію імені цієї реалії, оскільки, на її переконання, слово як одиниця вербального коду не позначає власне референта, а є вербальним заміником певної ідеї [19, с. 20–21].

Вище було розглянуто способи класифікації кодів у межах системи за тематичними й субстанціональними ознаками. На нашу думку, слід окремо зупинитися на проблемах ієрархічної структури лінгвокультурних кодів, що впливає зі специфіки досліджуваного матеріалу та необхідності його структурування в ході роботи. Окрім того, ієрархічно впорядкована система одна з визначальних характеристик культурних кодів порівняно з кодами взагалі [9, с. 170]. Лінгвокультурний код гри, що є предметом нашого дослідження, об'єднує широкі тематичні ділянки, доволі різнорідні за обсягом та когнітивними характеристиками. Для зручності й ефективності аналізу їх варто виокремлювати в межах загального коду як до певної міри автономні сутності. У межах нашого дослідження ми означаємо такі ділянки терміном «субкоди» – кодові підсистеми нижчого рівня, виділені за тематичною ознакою (див. [17]). Т. Жеребило, розглядаючи поняття коду з позиції соціолінгвістики, використовує термін «субкод» на позначення «комунікативних засобів меншого обсягу, з вузкою сферою використання, меншим набором функцій, ніж єдиний код». Сукупність кодів і субкодів перебуває у відношеннях взаємного функціонального доповнення та утворює соціально-комунікативну систему певної спільноти [8, с. 99–100]. Актуальним з точки зору нашого дослідження видається й лінгвокультурологічне трактування субкоду та його місця в системі кодів, запропоноване А. Папшевою: «Культурний код розпадається на субкоди. [...] Система культурних кодів з розгалуженими вертикальними й горизонтальними

внутрішніми зв'язками складає образну парадигму культури. У свою чергу, одиниці культурних кодів (окремі образи) являють собою знаки зі змінною субстанцією плану вираження» [16, с. 493]. Схожої ієрархічної системи культурних кодів ми схильні дотримуватись у рамках нашої роботи, поставивши за мету уточнити структуру досліджуваного коду відповідно до вимог аналізованого матеріалу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, проаналізувавши низку досліджень з питань лінгвокультурології, доходимо певних висновків. Лінгвокультурний код – вторинна знакова система, що означає реальність засобами мовних одиниць із певної ділянки картини світу, освоєної культурою. Такі знаки утворюються на базі культурних стереотипів, їхнє вживання як одиниць коду має системний характер. Мовні засоби, що набувають культурного значення, генеруються системою природної мови і функціонують одночасно як первинні та вторинні семіотичні одиниці. Системна структура лінгвокультурних кодів уявляється як ієрархічне утворення, яке, окрім низки кодів, визначених за субстанціональними чи концептуальними ознаками, включає також субкоди як одиниці нижчого, ніж код, рівня. Такі висновки є теоретичною базою для подальших досліджень практичного характеру в галузі лінгвокультурології та лінгвосеміотики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Academia, 2002. – 392 с.
2. Андрейчук Н. Застосування терміна *код* в антропокультурній лінгвістиці / Н. Андрейчук // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – Сер. «Проблеми укр. термінології». – 2009. – № 648. – С. 113-117.
3. Андрейчук Н. І. Мовнокультурний код як категорія антропокультурної лінгвістики / Н. І. Андрейчук // Наук. вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 16. – С. 61-64.
4. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації : [Електронний ресурс] / Ф. С. Бацевич. – Режим доступу : <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com>
5. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура : этнолингвистические исследования / Е. Л. Березович. – М. : Индрик, 2007. – 600 с.
6. Гудков Д. Б. Телесный код русской культуры : материалы к словарю / Д. Гудков, М. Ковшова. – М. : Гнозис, 2007. – С. 5-17.
7. Дукальская И. В. Фреймовый метод описания английского лингвокультурного кода «АРТЕФАКТЫ». Метаязык ARTEFACTUM /

И. В. Дукальская // Вестник Воронежского гос. ун-та. – Сер. «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2008. – № 2. – С. 59-62.

8. Жеребило Т. В. Термины и понятия лингвистики : Общее языкознание. Социолингвистика : словарь-справочник / Т. В. Жеребило. – Назрань : Пилигрим, 2011. – 280 с.

9. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии : Коды культуры / М. Л. Ковшова. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 456 с.

10. Кононенко В. І. Мова в контексті культури : монографія / В. І. Кононенко. – К. – Івано-Франківськ, 2008. – 390 с.

11. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія : курс лекцій / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.

12. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 271 с.

13. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 208 с.

14. Маслова В. А. Числовой код коммуникации: лингвокультурный образ числа «семь» / В. А. Маслова // Уч. зап. Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – Сер. «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64). – № 1, ч. 1. – С. 355-358.

15. Мечковская Н. Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура : курс лекций / Н. Б. Мечковская. – М. : Academia, 2004. – 432 с.

16. Папшева А. В. Применение категории «код» в лингвокультурологии / А. В. Папшева // Изв. Самарского науч. центра РАН. – Сер. «Филология». – 2010. – Т. 12. – № 3 (2). – С. 492-494.

17. Пустовалова В. І. Шаховий лінгвокультурний субкод у сучасному медіатексті / В. І. Пустовалова // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1014. – Сер. «Філологія». – Вип. 65. – С. 80-86.

18. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки рус. культуры, 1997. – 824 с.

19. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический, лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1996. – 288 с.

20. Толстая С. М. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе / С. М. Толстая. – М. : Индрик, 2008. – 528 с.

21. Толстой Н. И. Язык и культура / Н. И. Толстой // Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.

Пустовалова Вера. Теоретические основания исследования лингвокультурных кодов. В статье рассмотрены теоретические аспекты исследования лингвокультурных кодов как семиотического феномена. Изучены существующие подходы к трактовке понятия «лингвокультурный код» в сравнении с термином «код» как основной единицей семиотики.

Акцентовані відмінні ознаки складових лінгвокультурного коду: вторична значимість одиниць, архетипна природа, груповий характер утворення вторичних значень, системність використання. Виявлені типологічні та функціональні характеристики досліджуваних кодів систем. Описано найбільш популярний спосіб класифікації одиниць лінгвокультурного коду за субстанціональним (єдність плану вираження) та концептуальним (єдність плану значення) ознакам. Виявлені основні тематичні групи одиниць, досліджувані в проаналізованих роботах. Визначено спосіб ієрархічного упорядкування одиниць коду за тематичними групами, для позначення яких запропоновано термін «субкод».

Ключевые слова: лінгвокультурний код, субкод, семиосфера, вторична номінація, субстанціональний код, концептуальний код.

Pustovalova Vira. The Theoretical Background of the Linguocultural Codes Investigations. The paper deals with the theoretical aspects of the linguocultural codes study as semiotic phenomenon. The existing approaches to the interpretation of the term «linguocultural code» in comparison with the term «code» as the basic unit of semiotics are examined. The distinctive features of the linguocultural code are accentuated: the secondary meaning of the units, the archetype nature, the group nature of secondary meanings formation, the systematic usage. The typological and functional characteristics of the code systems are identified. The most popular way of classifying the linguocultural code units on the substantial (based on the unity of the expression plan) and conceptual (based on the unity of the meaning plan) characteristics is described. The basic thematical groups of units are pointed out. The hierarchical way of dividing the units of code into thematic groups is defined. To name these groups the term «subcode» is proposed.

Key words: linguocultural code, subcode, semiosphere, secondary nomination, substantial code, conceptual code.

УДК 811.161.2'371

Руслана Ріжко

ТРОПЕЇЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИХ ДОМІНАНТ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено тропеїчним структурам як семантико-стилістичним домінантам поетичних текстів кінця ХХ – початку ХХІ ст., зокрема звернено увагу на особливості їх семантичного наповнення. З'ясовано роль тропеїчних